

Szirkib Gabriella: Spencer és az informális gondozás

Absztrakt

Ez a tanulmány a 19. század nagy filozófusa, szociológusa, Herbert Spencer jóléti vonatkozású nézeteit veszi számba. A spenceri életmű kutatásában élen járó John Offer brit szociológus nyomán bemutatjuk Spencer organikus társadalomelméletébe illeszkedő jóléti pluralizmusának főbb elemeit. Megkíséreljük bemutatni, hogy az eltérő ismeretelméleti alapokon álló társadalomfelfogások logikailag nem összeegyeztethetőek, melynek kizáró következményei vannak. Spencer jóléti elképzelései ezért kerültek hosszú időre parkolópályára a szociológiai és szociálpolitikai gondolkodásban. Érzékelhető újjáéledésének oka pedig a társadalomról való gondolkodás episztemológiai megváltozása. Ennek következményei több szempontból tetten érhetők. Egyrészt az informális gondozás elmélet és gyakorlat megjelenésében, s szociálpolitikai kutatási potenciáljában, másrészt a 2022-es magyar szociális törvény módosítása mögött meghúzódó filozófiai háttérben.

Kulcsszavak: pozitív magánjótékonyosság, jóléti pluralizmus, kollektivista ismeretelmélet, humán reciprok altruizmus, informális gondozás

Abstract

This paper takes stock of the welfare-related views of the great 19th century philosopher and sociologist Herbert Spencer. Following the British sociologist John Offer, who has been at the forefront of research on Spencer's oeuvre, the main elements of Spencer's welfare pluralism, embedded in his organic social theory, are presented. An attempt is made to show that social conceptions based on different epistemologies are not logically compatible, with exclusionary consequences. This is why Spencer's ideas on welfare have long been parked in sociological and socio-political thought. And the reason for its perceptible revival is the epistemological change in thinking about society. The consequences of this can be felt in several ways. On the one hand, in the emergence of informal care theory and practice, and in the research potential of social policy, and on the other hand, in the philosophical background behind the amendment of the Hungarian Social Law of 2022.

Keywords: positive private beneficence, welfare pluralism, collective epistemology, human reciprocal altruism, informal care

Bevezetés

A magyar szociális törvény¹ 2022-es módosítása, mely 2023. január elsejétől hatályos, célját tekintve radikálisan új alapokra helyezi a szociális biztonság kérdését. Az állam dolgáról – Eötvössel szólna² kérdéskörben, az állam gondoskodási kötelezettségét paradigmaticusan más szerepkörbe helyezi. Mindezek tükrében talán érdekes lehet a 19. század híres gondolkodójának, a brit Herbert Spencer filozófusnak, szociológusnak bizonyos, a társadalmi jólétre vonatkozó nézetei újraolvasása, s talán újraértelmezése.

Jelen tanulmányban John Offer brit szociológus vonatkozó művei³ segítségével megkísérlünk egy képet adni Spencer jóléti nézeteiről, s kapcsolódni a jelenleg informális gondozásként ismert kérdés problémafelvetéseihez. Tanulmányunkat vitaindítónak szánjuk.

Spencer munkássága jól ismert szociológiai és szociálpolitikai körökben. Organikus szociológiája, mely elsőként használja a funkció, a rendszer, az adaptáció fogalmait, az individuumot középpontba állító, utilitarista társadalomértelmezés. A mindannyiunk számára jól ismert kérdés: „Ki olvas ma már Spencert?” parsonsi elidegenítése ellenére újra és újra felbukkannak spenceri gondolatok mind a szociológusok, mind a szociálpolitikusok körében. Maga Parsons is visszatér hozzá - miután 1937-es munkájában gyakorlatilag (újra) eltemeti Spencert híres/hírheft kérdésével -, későbbi műveiben”(…) szinte feltámasztja – ha nem is az utilitaristaként értelmezett Spencert, de azt, aki a társadalmak működését a biológiára támaszkodva, evolucionista-organicista elméletben próbálta értelmezni” (Pál, 2004:116).

Ismert Spencernek a korai magyar szociológiára gyakorolt hatása is, melynek jelentőségét nem vitatjuk. A *Huszedik Század* című folyóirat első számának beköszönő levelét maga Spencer írta. A korai magyar szociológusok szinte mindegyike (Somló Bódog, Jászi Oszkár, Méray-Horváth Károly, Pulszky Ágost, Pikler Gyula) a pozitivistá-evolucionista paradigmához csatlakozott. Természetesen a korai magyar szociálpolitikai gondolkodás is ebből a közezből merít, s ebben a társadalomtudományi beállítódásban gyökerezik a két világháború közötti magyar szociálpolitika is (Saád, 2001).

Spencer gondolata sokáig úgy tűnt, végleg elfelejtődnek. A 20. században ugyanis a modern, nyugati típusú társadalmakban konszenzus alakult ki abban, hogy bizonyos szintű kormányzati beavatkozásra és jóléti programokra szükség van a társadalmi problémák megoldásához,⁴ és biztonsági hálót kell kifeszíteni a kiszolgáltatott személyek számára. Spencer társadalomról alkotott elképzelései első olvasatra valóban nem illeszkednek a szociálpolitika és a jólét ezen megközelítéséhez.

¹ 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról

² Ferge Zsuzsa híres munkájára utalva, mely meghatározó alpműként formálta a rendszerváltozás utáni magyar szociálpolitikát (Kritika 1996/3)

³ Különösen: Offer, J., (1983), ‘Spencer’s sociology of welfare’, *The Sociological Review*, 31 (4): 719–752.

Offer, J. (ed.), (1994), *Herbert Spencer: Political Writings*, Cambridge: Cambridge University Press.

Offer, J. (1999). *Spencer's future of welfare: a vision eclipsed*. *Sociological Review*, 47(1), 136-162.

Offer, J. (1984). *Informal Welfare, Social Work and the Sociology of Welfare*. *The British Journal of Social Work*, 14(6), 545–555.

⁴ Melynek gazdasági alapját a keynesi gazdaságpolitika adja. Keynes egyébként maga is a Fábíánus Társaság szimpatizánsa volt.

Szociálpolitikai tanulmányokban gyakran olvasható Spencerről, merev elzárkózása az állami jóléti juttatások formáival szemben, akár egészségügyről, oktatásról vagy segélyezésről legyen szó (Offer, 1994; Pinker, 1991). A jólét pluralisztikus és részvételi megvalósulása kapcsán azonban érdekes lehet újraolvasni Spencer gondolatait. Spencer elképzeléseiről a jövőbeni jólétet illetően több művében is olvashatunk. Nézeteinek egyik központi fogalma a *pozitív magánjótékonyosság* (positive private beneficence). Manapság ezt az *informális gondozás* (informal care)⁵ kifejezéssel illetik anélkül, hogy Spencer munkásságára hivatkoznának (Offer, 1999). Spencer jólétről alkotott nézeteinek figyelmen kívül hagyása valószínűleg evolúciós elméletének bírálatából (is) fakad (Offer, 1984). Az a tény azonban, hogy a szociálpolitika maga csak az 1980-as években fordul (újra) az informális gondoskodás témája felé, további érdekes kérdéseket vethet fel. A 20. század fordulójának brit szociálpolitikája a '70-es-'80-as évekig, s így módon az angolszász mintát követő szociálpolitikák általában nem szociológiailag releváns hangsúlyok mentén gondolkodnak a szociális problémáról, hanem sokkal inkább a szociális igazgatás praktikuma felől. A „jóléti állam válsága” diskurzus lesz az a fordulópont, mely erőteljesen szociológiai alapokra helyezi a szociálpolitikai kérdéseket (Ferge, 2000; Kozma, 2007).

Pinker szerint mindennek az az oka, hogy a szociális kérdés tematizálásának korában egyszerűen nem állt készen egyetlen egy, ehhez illeszkedő, átfogó szociológiai elmélet sem. „Nehéz elképzelni olyan elméleti és ideológiai keretet, amely kevésbé összeegyeztethető a szociálpolitika akár elméleti, akár törvényileg szabályozott folyamatként szemlélt fejlődésével, mint a spenceri szociológia. De abban az időben, amikor a szociális ellátás kollektivisták doktrínáinak hatása terjedőben volt Angliában, mégsem akadt egyetlen olyan közismert és befolyásos szociológiai elméletrendszer sem, mint Spencer műve” (Pinker, 1991:34). Érthető ezért, hogy Spencernek kevésbé ismertek azok a nézetei, melyeket főként a Principles of Sociology-ban, illetve a Principles of Ethics-ben fejtett ki az ún. *pozitív magánjótékonyosság* védelmében.⁶ Ugyancsak eléggé ismeretlenek a jótékonyági intézményekkel kapcsolatos elemzései és a polgári igazságszolgáltatás kiterjesztésére irányuló törekvései a jólét fokozásának érdekében. Valójában a 19. század végén Spencer egy jóléti pluralizmus alapjait fektette le. Spencer ide vonatkozó elemzései érdekesek lehetnek a szociológia számára éppúgy, mint a társadalmi jólét-történet szempontjából, és elengedhetetlen a napjainkban újra felfedezett informális gondozás lényegének megértéséhez (Offer, 1999).

Elméleti keret

John Offer brit szociológus, aki a jóléti állam történetével, szociálpolitikájával és gazdaságtörténetével foglalkozó munkáiról ismert, főként az Egyesült Királyság vonatkozásában, számos tudományos cikket és könyvet közölt Spencer társadalomelméletéről a jóléti pluralizmus gondolatának középpontjából. Offernek jelentős a Robert Pinkerrel végzett

⁵ Ma a szakirodalom informális jólétként (informal welfare) is hivatkozik a kifejezésre.

⁶Spencer a *The Principles of Ethics* leírásában pozitívnak nevez minden olyan jótékony cselekedetet, amely ténylegesen, vagy potenciálisan valaminek a feláldozását vonja maga után, amiből más, vagy mások részesülhetnek. A jótékonyagnak tehát, az a formája a pozitív, amely arra törekszik, hogy kevésbé egyenlőtlené tegye azok életét, akiket a természet egyenlőtlen előnyökkel ruházott fel. Pl.: nők, betegek, gyerekek. Az így felfogott pozitív jótékonyosság lehet pénzbeli, természetbeni, vagy gondozási szolgáltatás. (Spencer, 1892. *The Principles of Ethics. In Two Volumes. The Ethics of Social Life: Positive Beneficence.* (pp.: 335-436.)

közös munkája is. Pinker 1971-es szociálpolitika „tankönyvének” (Social Theory and Social Policy) 2022-es e-Book kiadásához Offer írta az ’Előszó’-t.⁷ A 2017-ben publikált Social Policy and Welfare Pluralism: Selected Writings of Robert Pinker című kötetet Offer szerkesztette. Szándéka szerint azért volt fontos ennek a műnek a megjelentetése, mert úgy vélte, hogy Pinker szociálpolitikai munkássága túlmutat az 1971-ben megjelent igen befolyásos könyvén. Pinker volt az az első szociálpolitikus, aki felmérte a klasszikus teoretikusok (különösen Durkheim, Spencer, Marx és Weber, illetve kisebb mértékben Simmel) jelentőségét a szociálpolitikai szakterület fejlesztésében, s szociológiailag megalapozott pozícióból bírálta a szociálpolitikai tanulmányokon belül oktatott és vizsgált témák hagyományos körét.⁸

Offer Spencerrel foglalkozó műveiből rendre kiderül, hogy a 19. század második felének viktoriánus Angliájában a szegénnytörvények körüli elméleti viták egyik állandó jellemzője volt az erkölcsi kérdések politikai gyakorlatban való megjelenítésének kérdése. Ez később, a 20. század elején sem változott, ahogyan azt Offer 1999-es tanulmányában olvashatjuk. Különösen érdekes a Charity Organization Society (röviden COS)⁹ szegénnytörvénykezéssel kapcsolatos alapelveinek és a Webb házaspár ezzel kapcsolatos nézeteinek ütközése. Spencer egyik álláspontot sem helyeselte volna, mely bizonyos értelemben paradoxon, hiszen Spencer, az ifjú Beatrice Webbnek - akkor még Potter -, mentora volt (Pinker, 1991).

A múlt vitái ellenére a programadó, véleményformáló gondolkodók mindegyikében volt azonban egy közös meggyőződés, mely teljes mértékben szemben állt a spenceri gondolatokkal. Ez a közös idea, az ideális állam, illetve az ideális társadalom tervezhetőségének eszméje. Spencer evolúciós elméletébe ez a gondolat logikailag nem illeszkedik. Elmélete röviden összefoglalható: minden jelenség, teremtmény változáson megy keresztül, mely változás a relatív homogenitásból a relatív heterogenitás felé halad, s egyre növekvő meghatározottsággal és integráltsággal jár. A társadalomban, ahogy a természetben is, a fokozatos evolúció az egyének körülményekhez való alkalmazkodásán, specializálódásán, illetve ennek következtében a köztük kialakuló munkamegosztáson keresztül érhető tetten. Társadalmiasulás feltételei között mindez etikai kérdéssé válik Spencer számára, s ezért fontos, döntő kritérium az állam szerepének, hatáskörének meghatározása. Amennyiben az állam tevékenységi szférájában mulasztást követ el, vagy épp túllépi határait, egyaránt visszajára fordíthatja a társadalmi fejlődést. Spencer szerint a társadalom tünemény és nem pedig csinálmány¹⁰, azaz szerinte mesterségesen beavatkozni az egyének természetes alkalmazkodási folyamatába *lehetetlen és káros* is egyben. Spencer szociológiája nem a társadalmi tervezés alapja akar lenni, mint pl. Comte szociológiája, hanem éppen arra akar rámutatni, hogy *a tervezés kivitelezhetetlen* (Offer, 1999). Amennyiben az állam mégis a meghatározott tevékenységi szféráján kívül eső állami tevékenységet folytat, mesterséges védelmet biztosít az

⁷ Az eredeti 1971-es könyv egyes részletei magyarul is olvashatóak. E-Book: Pinker, R. (1971). Social Theory and Social Policy (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003353126>

⁸ Robert Pinker pályáját a Titmuss által alapított Szociálpolitika Tanszéken kezdte (LSE), de ahhoz a generációhoz tartozik, akik főként Titmuss halála után, erőteljes kritikai vonalat képviselve alakították a „jóléti állam” kérdéskörét. (Glennerster, 1991)

⁹ A COS „(...) volt az egyik legkorábbi társulás, amely komoly figyelmet szentelt a szociális munkások szakmai képzésének.” (Pinker, 1991:33)

¹⁰ Spencer beköszönő levele a Huszadik Század folyóirat első számához, 1900. január. <https://epa.oszk.hu/01300/01323/ismerteto.html>

alkalmazkodni képtelen egyének számára, ami egyrészt gátolja ezen egyének alkalmazkodási képességének kifejlődését, másrészt a sikeresen alkalmazkodókat bünteti, hiszen beavatkozása negatív ösztönzőként hat.

Spencer jólétről alkotott elképzelései azonban nem csak evolúciós társadalomfelfogása miatt kerültek hosszú időre elméleti parkolópályára. A 20. század első felének „jóléti állam” diskurzusa a társadalomelmélet szociologizált, vagy másként, kollektivista ismeretelméleti talaján áll. Ezen az episztémológiai talajon születik meg a szociálpolitika tudománya. Ahogyan Pinker megjegyzi: „A társadalomelmélet hozzájárulása a szociálpolitika területéhez túl gyakran ideológiával kezdődik és retorikával végződik” (Pinker, 1970:18). A szociálpolitika korunk legsürgetőbb problémáira kíván válaszolni, következésképpen elméletei, modelljei és gyakorlata is erősen normatívak, s azt próbálják magyarázni, hogy az embereknek hogyan kellene viselkedniük, ha a társadalmilag kívánatos célokat el akarják érni. Ezt a politikát eszközként kezelték a múlt századfordulótól az ideális állam, az ideális társadalom megteremtése eszközeként. Ebben a megközelítésben a szociálpolitika a jólét intézményesített eszköze, mely a társadalmat és/vagy az államot szupraindividuális entitásként, valódi testületi identitással ruházza fel. Morális alapja ily módon az együttműködés (akár kikényszerített szolidaritással) és a kölcsönös segítségnyújtás. Ezzel szemben a spenceri társadalomelmélet individualista ismeretelméleti alapon áll, egyes kritikusok szerint szélsőségesen atomizált individuumok alkotta társadalom képével (Offer, 1999). Filozófiailag áthidalhatatlan szakadék tátong a két társadalomkép között. Harris egyik munkájában még azt is felveti, hogy a 19-20. század fordulóján körvonalazódó, majd dominánssá váló társadalmpolitika részben a spenceri gondolkodásra adott általános válaszreakcióként alakult ki (1992 idézi Offer, 1999). Tudásszociológiailag szinte magától értetődő, hogy ennek a társadalmpolitikának az ideális társadalomról, az ideális államról, s annak ideális szociálpolitikájáról szóló diskurzusa – melyet nevezhetünk egy szóval a „jóléti állam” diskurzusának -, kizárja az ettől eltérő szociológiai érdekből, az eltérő társadalom-értelmezésből fakadó „beszédet”. Spencer szociológiájának diszkurzív kizárása, már a maga korában is megakadályozta nézeteinek mélyebb megértését. A szociális jólétről és az állam szerepéről vallott elképzeléseit, széles körben bírálták saját korában is. Manapság is sokan érvelnek azzal, hogy elméletei figyelmen kívül hagyják a szegénység és az egyenlőtlenség nagyon is valós problémáit.

Spencer jóléti koncepciója

Spencer a társadalmi igazságosság és a jótékonyosság kérdését a legrészletesebben a 'The Principles of Ethics' második kötetében fejt ki. A második kötet a 'The Ethics of Social Life' 3 részből áll: Justice (1891); Negative Beneficence (1892); Positive Beneficence (1892).

Az igazság (igazságosság) és a jótékonyosság fogalmi szoros összefüggésben vannak Spencernél. Az altruizmus két nagy osztályának tartja azokat, megkülönböztetve az egoista cselekvésektől. „Az önző cselekedetektől megkülönböztetve, az altruista cselekedetek közé tartoznak mindazok, amelyek akár negatívan, önmegtartóztatással, akár pozitívan, a saját javukra tett erőfeszítésekkel hozzájárulnak embertársaik jólétéhez: ide tartozik mind az igazságosság, mind a jótékonyosság” (Spencer, 1892: 389§).¹¹

¹¹ Spencer, műveinek minden kötetét paragrafusok szerint tagolta, így mi is ezt követjük.

Spencer igazság definíciója egyszerű: “Minden ember szabadon teheti azt, amit akar, feltéve, hogy nem sérti meg más ember egyenlő szabadságát” (Spencer, 1891: 272§). Ez a definíció elsősre hasonlónak tűnik kortársa, John Stuart Mill szabadságról vallott nézetéhez. Mill azonban 1859-es 'A szabadságról' című művében a liberális állam legfőbb feladatának azt tekinti, hogy maximalizálja az egyének szabadságjogait, mert azok fejlődése a jólét legfontosabb lényege (Mill, 1994). Ezzel szemben Spencer igazság definíciója a negatív szabadságjogok természetes létére épül. Társadalmi feltételek között ez azt jelenti, hogy az államnak csak annyi feladata van, hogy megvédje az egyének ezen szabadságát a külső és belső agressziótól. Fontos azonban megjegyezni, hogy „(...) a Spencer által elfogadott, alapvetően „negatív” igazságossági elképzelést, az idealisták nem osztották” (Offer, 1999:148).

Spencer szerint az igazságosság eszméje, mint az altruizmus egy formája, szükséges a társadalmi egyensúly fenntartásához. Az igazságosságot azonban ki kell egészíteni a jótékonyossággal, amely a magánügyek területére tartozik, és amely a magasabb formájú élet és társadalom eléréséhez szükséges. Spencer határozott különbséget tesz az igazságosság és a jótékonyosság között. Előbbiért az állam, az utóbbiért az egyének felelősek. A két törvénynek egyszerre kell érvényesülnie társadalmi feltételek mellett, míg a társadalom és az élet nem éri el legmagasabb formáját. „Az igazságosság követelményét ki kell egészíteni a jótékonyosság ösztönzésével” (Spencer, 1892: 390§), de az altruizmus két nagy osztályát, az igazságosságot és a jótékonyosságot meg kell különböztetni egymástól. Spencer a megkülönböztetés szükségessége kapcsán amellel érvel, hogy az *igazságosság* a társadalmi egyensúlyhoz szükséges, és ezért *közügy*, míg a *jótékonyosság* a társadalmi egyensúlyhoz nem szükséges, és ezért csak *magánügy*.

„És itt érkezünk el a fentebb már utalt, és most hangsúlyozandó igazsághoz, hogy a harmonikus társadalmi együttműködés elsődleges törvényét nem szabad megszegni a másodlagos törvény teljesítése érdekében; és hogy ezért, míg az igazságszolgáltatásnak közfeladatnak kell lennie, addig a jótékonyosság gyakorlásának magánfeladatnak kell lennie. Egy pillanatnyi gondolkodás után nyilvánvalóvá válik ez a következtetés. A társadalom által társasági (intézményi)¹² minőségében gyakorolt jótékonyosságnak abban kell állnia, hogy egyes személyektől elvonja tevékenységük termékeinek egy részét, hogy azt más személyeknek adja, akiknek a tevékenysége nem hozott számukra elegendő hasznot. Ha ezt erőszakkal teszi, akkor beavatkozik a magatartás és a következmény közötti normális viszonyba, mind azoknál, akiktől a tulajdont elveszik, mind azoknál, akiknek a tulajdont adják. Az igazságosság, ahogyan azt az előző oldalakon definiáltuk, sérül. A harmonikus társadalmi együttműködés elvét figyelmen kívül hagyják; és a figyelmen kívül hagyás és a jogsértés, ha messzire megy, katasztrófához vezet” (Spencer, 1892: 390§).

Miután Spencer különbséget tett az általa igazságosságnak nevezett elsődleges altruizmus és a jótékonyosságnak nevezett másodlagos altruizmus között, és hangsúlyozta a megkülönböztetés szükségességét, a jótékonyosság különböző fajtáival foglalkozik. Három csoportot különít el az 'Ethics'-ben, ezzel megalapozva a jóléti tevékenységek osztályozását. Megkülönbözteti egymástól az *állami*, az *önkéntes* és az *informális gondoskodás* fajtáit. „(...) a szegények törvényben meghatározott segélyezése a kötelezően beszédett pénz szétosztásával; ehhez illő

¹² Megjegyzés tőlem: Sz.G.

módon kapcsolhatjuk az adományokból származó alamizsnát. A szegények segélyezését spontán szerveződő társaságok révén, amelyekhez önkéntes alapon járulnak hozzá. Végül pedig ott van a magánjellegű segítségnyújtás azoknak, akik valamilyen függőségi viszonyban állnak, vagy azoknak, akiknek az igényeiről részleges ismereteket szereztek, vagy pedig a koldusoknak nyújtott véletlenszerű segítség” (Spencer, 1892: 452§). Spencer számára a jótékonyosság *állami* és *önkéntes* adománygyűjtő szervezetek által gyakorolt formája (jelesül a COS tevékenysége) elfogadhatatlan volt az igazságosság eszményének sérülése és a társadalom jövőbeni (tökéletes) kifejlődésének akadályozása miatt. A pozitív magánjótékonyosság kapcsán Spencer elsősorban a családi dimenzióra összpontosít, főként a házasságon belüli házastársi és a szülő-gyermek viszony vonatkozásait emeli ki. Értelmezése szerint ugyanis a magánjótékonyoságnak tükröznie kell a jótevő erkölcsi magatartását és jellemét. Minél közvetlenebb a kapcsolat, az adományozó és az adományozott között, annál kisebb a veszélye annak, hogy a segítségnyújtás demoralizáló hatással lesz a kedvezményezettre. Az *állami* és az *önkéntes* adományozás során ez a dimenzió elvész, sérül az erényes emberi jellem evolúciós kifejlődésének az esélye, s ezzel a magasabb szintű társadalmi állapot elérésének a lehetősége. Spencer az informális gondoskodásban látta a pozitív altruizmus előmozdítását, mely mind az adó, mind a kapó számára előnyös, növeli a társadalmi kohéziót, s nem utolsósorban hozzájárul a társadalmi élet legmagasabb formájának eléréséhez (Offer, 1984, 1999).

Spencer ugyanakkor felismeri a gondoskodás költségeit, a nemek közötti egyenlőtlenségek kérdését és tisztában volt a pozitív magánjótékonyossággal szemben támasztott igények morális dilemmáival is: „Ha - amint azt mindenki elismeri - a beteg gondozása elsősorban a családtagokra hárul, és másodsorban a rokonokra, akkor csak kisebb mértékben hárul a nem rokon személyekre. Ezek joggal szorítkozhatnak közvetett segítségre, ahol erre szükség van és megérdemlik. Csak azokban az esetekben, amikor nincsenek hozzátartozók, vagy nincsenek, akik képesek lennének a hozzátartozói feladatok ellátására, úgy tűnik, hogy a jótékonyosság a nem rokon személyektől követeli meg a szükséges figyelmet” (Spencer, 1892:442§). Az 'Ethics' ezen passzusa az informális gondozás kérdéskörének ma is vita tárgyát képező kérdéseit jeleníti meg. Spencer ebben az idézett részben erkölcsileg előíró jellegűen fogalmaz (Offer, 1999). Homályosan, egyfajta gyakorlati etikára hivatkozik, mely kijelöli annak törvényes határát, hogy mit lehet ésszerűen nyújtani, illetve mit nem. Spencernek nincs konkrét megoldása az önfeláldozás és az önfenntartás kívánalma között feszülő dilemmára éppúgy, mint a 2022-ben módosított - feltehetően az informális gondozást népszerűsítő célzattal született - magyar szociális törvénynek sem.

Kitekintés és kapcsolódási kísérlet a magyar szociális törvényhez

A módosított szociális törvény is csak egy sorrendet állít fel, a felelősség sorrendjét, ezzel erkölcsöt teremtve. A spenceri gondolkodás és az újkeletű magyar szociális törvénykezés között azonban van egy alapvető különbség. Az 1990. utáni magyar szociálpolitika – elsősorban Ferge Zsuzsa munkásságának köszönhetően - mégis csak kollektivistá, avagy szociologizált ismeretelméleti alapon szerveződött. Ennek a szociálpolitikának alapvető mondandója a szolidaritás, s a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésének deklarált igénye, az állam kiegyensúlyozott szerepe mellett. A jelenleg hatályos szociális törvény lehet, hogy nemcsak erkölcsöt, hanem új társadalomképet is involvál? A deduktív logika ezt sugallja. Ezt a

következtetést erősíteni látszik a felszínen szemantikai változásnak tűnő szakmapolitikai megnevezés megváltozása is: *szociálpolitika helyett gondoskodáspolitiká*. A hatályos szociális törvény felütése¹³ egy individualista társadalomelméleti modellbe illeszkedő jogi pragmatizmus. A „Mi a társadalmiasulás alapja?” kérdésre olyan választ ad, mely eltér eddigi társadalmi valóság koncepcióinktól, s eltér attól a szociálpolitikai premisszától, mely az államot teszi meg a társadalmi integráció kulcsának. Fontos kérdés ezért, hogy mi adja legitimációs bázisát?

Pinker a 'Stigma and Social Welfare' 1970-es tanulmányában már felhívja a figyelmet a jóléti politika szükségszerűen normatív előfeltevéseinek következményeire, legyen az akár institutionális jóléti állami forma, akár reziduális modell.¹⁴ Jelesül abban a társadalomban, melyben „(...) az önségítés és a függetlenség erőteljesen szentesített értékek, a társadalmi tudat szubjektív tényei alacsonyabb rendű státuszt rónak a függő személyekre” (Pinker, 1970:14). A ma jóléti társadalmi kicsit sem hasonlítanak Spencer Angliájához, de a probléma gyökere mégis azonos. A családon belüli pozitív játékonyság, akár pénzbeli, akár természetbeni, vagy gondozási, altruista alapon elméletileg működőképpé teheti - és sok esetben teszi is - az informális gondozási tevékenységet, és/de a modern társadalmak komplexitásában a rokoni kötelezettségek tudatosítása nem biztos, hogy túlmutat a nukleáris családon. Ugyanakkor ennek valószínűleg nem biológiai/evolúciós oka van, hanem sokkal inkább társadalmi.

Ezen a ponton érdemes megjegyeznünk, hogy a populációbiológia, az evolúcióbiológia, a humánétológia, vagy a szociobiológia, régóta behatóan foglalkozik a társas viselkedés összetettségének kutatásával, evolúciós ismeretelméleti alapon. Elméleti és empirikus tudáskészletük jelentősen kitolja a szociológiai gondolkodás határaxiómáit. Paradigmatikus alapjuk más ugyan, hiszen az emberi viselkedést egy evolúciós terméknek tekintik, a szociológia alapparadigmájával szemben, mely az emberi viselkedésre társadalmi terméként tekint, de a határterületeken egyértelmű érintkezések, sőt átlépések mutathatók ki (Szirbik, 2006). Egy példa erejéig talán érdemes megemlíteni William Hamilton rokonszelekció elméletét (Bereczkei, 1992), vagy Trivers reciprok altruizmus¹⁵ elméletét. Mindkettő a génszelekció szintjén áll, de kiterjeszhető a komplex társadalmi együttélési formák irányába, mely szociológiailag erősen magyarázó erejűvé teszi ezeket a megközelítéseket. Ahogy Trivers fogalmaz: „Adott azonban a humán reciprok altruizmus univerzális jellege és szinte mindennapos gyakorlata, és ezért ésszerű az a feltételezés, hogy az altruizmus az újabkori humán evolúciónak jelentős tényezője lehetett, és hogy a háttérben álló az altruisztikus viselkedést befolyásoló emocionális diszpozíciók fontos genetikai komponenssel rendelkeznek” (Trivers, 1999:260). Spencer valószínűleg nagyon boldog lenne, ha tudná, hogy 100 év távlatában kutatók tucatjai modellezik a humán altruizmust,¹⁶ s hogy a reciprok

¹³ 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról. 2. § (1), (2), (3), (4), (5) bekezdés

¹⁴ Titmuss, eredetileg 1958-ban publikálta jóléti állam tipológiáját (Essays on the Welfare State) – *reziduális* jóléti állam, *ipari teljesítményelvű*, valamint az *intézményesített* jóléti állam típusokat különít el. (Csaba-Tóth, 1999)

¹⁵ A reciprok altruizmusban a reciprocitás Polányi-féle definíciója (Polányi, 1976:241) kapcsolódik az evolúciós ismeretelméleti alapon álló diszciplínák altruizmus fogalmához. Ez az altruizmus fogalom a természetes kiválasztódás terminusában értelmezendő. Ugyanakkor többféle reciprok altruizmus modell létezik, a szelekció választott szintjétől függően.

¹⁶ A témában számos, magyarul is olvasható mű született. Az érdeklődő olvasó számára, a teljesség igénye nélkül: Sigmund, Karl: Az élet játéka (Akadémiai Kiadó, 1993.), Csányi Vilmos: Az emberi természet. Humánétológia. (Vince Kiadó, 1999.), Lélek és evolúció. Az evolúciós szemlélet és a pszichológia. Szerk.: Pléh-Csányi-Bereczkei

altruizmus modelljei igazolni látszanak – sőt kiterjesztik - a pozitív magányjátékonyságról vallott nézeteit, ráadásul evolúciós alapon.

A spenceri jólét partikularitása

Spencer jóléti koncepciója, középpontban az erényes magányjátékonysággal és az igazságosság kiterjesztett igazgatásával az önkormányzatiság révén, ha népszerűbb lett volna sem biztos, hogy a jóléti pluralizmus irányába tudta volna terelni az angol szociális igazgatás jogalkotását. Ez az a korszak ugyanis, amikor az államfogalom új értelmezést nyer, a kifejezés tartalma gyökeresen megváltozik. Spencer államellenessége pedig, nemcsak a szocialistáktól, de még a liberálisoktól is távol állt. A 19. század végi Angliában a különféle politikai erők, akár liberálisokról, akár szocialistákról legyen szó, mind arra törekedtek, hogy az államot társadalmi és gazdasági célokra használhassák (Briggs, 1991). Nem ellenségként tekintettek az államra, hanem eszközként, melyhez az általános választójog kiterjesztésének követelése az első és a legfontosabb lépés volt. Pontosan ez a politikai helyzet lesz az, melyet Bismarck német kancellár felismerve társadalombiztosítási rendszert hozott létre, sikeresen alkalmazva politikai fegyverként a szociálpolitikát. A bismarcki szociálpolitika paradox módon a szociáldemokráciával és a szocializmussal szemben alternatívaként kínálta magát, az ún. német egységmozgalom részeként, de mintegy externáliaként a „jóléti állam” diskurzus és politika, szülő atya (is) lett. Maga a „jóléti állam” terminus is elsőként német nyelvterületen kerül a közpolitikai gondolkodásba, mégpedig nagyon korán, az 1840-es években (Petersen-Petersen, 2015).

A spenceri jólét a jelen kontextusában

Manapság érdekes fejlemény a komparatív jóléti állam kutatásokban a familizálás és defamilizálás fogalmainak beemelése, annak bemutatására, hogy az országok hogyan viszonyulnak a családtagok közötti pénzügyi és gondozási terhek megosztásához. „A különböző „jóléti világok” elméletének első megfogalmazása óta egyre gyarapodnak azok a kutatások, amelyek az alapján hasonlítják össze a jóléti államokat, hogy azok milyen mértékben támogatják az állampolgáraik „familizálását” és „defamilizálását”, nagyjából azt értve ezen, hogy mennyire segítik az egyének családi kötelezettségektől való függetlenedését” (Lohmann–Zagel, 2017. p.4.). A kutatások fókuszában többnyire a defamilizálás áll. A familizálás általában alárendelt dimenzióként, vagy a defamilizálás ellenpólusaként jelenik meg. Ezzel párhuzamosan a jóléti pluralizmus szociálpolitikai rendszerében egyre komolyabb hangsúlyt kap az informális gondozás, mely éppen a familizálás irányába tolja a jóléti politikákat. Jelenleg fontos kérdés, hogy az informális gondozás volumene képes-e növekedni a következő években, s hogy miként alakítja az egyes társadalmak jóléti familizálódását?

A modern társadalmak előregedése számos nyugat-európai országban reformokra kényszeríti az intézményesített, közfinanszírozott, professzionális, hosszú távú gondozási rendszereket. Az előregedés folyamata gondozási alternatívákat igényel. A reformokat általában az öngondoskodással és a mások segítségével kapcsolatos polgári felelősségről és polgári értékekről szóló diskurzus kíséri, vészesen hasonlóan ahhoz, ahogyan a 19. század második

(Osiris, Bp. 2001.) Morális fejlődés, empátia és altruizmus. Szöveggyűjtemény Szerk.: Kulcsár Zsuzsanna (ELTE Eötvös Kiadó, 1999.)

felében, s később a 20. század elején is, az erkölcsi kérdések politikai/jogi gyakorlatban való megjelenítése körüli vitákban. A professzionális ápolás leépítése jelentősen növeli az informális ápolás iránti keresletet, mind a hozzátartozók, mind a nem hozzátartozók részéről. A demográfiai és társadalmi fejlemények ugyanakkor, mint például a változó családszerkezet és a késői nyugdíjba vonulás, korlátozza/korlátozhatja az informális gondozás kínálatát.

A szakirodalom az informális gondozást általában úgy határozza meg, mint az idős és gondozásra szoruló személyek számára olyan személy által nyújtott fizetetlen gondozást, *akivel a gondozásra szoruló társadalmi kapcsolatban áll*, mint például házastárs, szülő, gyermek, más rokon, szomszéd, barát, vagy más nem rokon (Triantafyllou et al. 2010). Ez a meghatározás Spencer pozitív magánjótékonyág koncepciójával analóg. Az informális gondozás modern társadalmi viszonyok között azonban, jellemzően túlmutat a családi-rokoni szerveződésen. Ily módon a fent említett humán reciprok altruizmus modellek magyarázó ereje, még szembetűnőbb. A különféle informális gondozási modellek empirikus tesztelése folyamatos. A hosszú távú informális gondozás összetett jelenség, számos szereplőt foglal magában. Vizsgálata ennek megfelelően a gondozó viselkedési attitűdjeinek modellezésétől a gondozási végeredményen át, a társadalmi-politikai változások kontextusáig terjed (Broese van Groenou-De Boer, 2016). Pinker gondolatait idézve: „A szociális ellátásról folytatott vitáknak mindig is volt és most is van egy felszín alatti, spenceri rétege. A nyelv, melyet Spencer beszél, ma is mond valamit a tisztas polgári lét határán élőknek, akik félnek a fenyegető pauperizálódástól „ (Pinker, 1991:32).

Összegzés

Általában elmondható minden jóléti politikai modelltől, hogy bizonyos pszichológiai előfeltevéssel él, s az emberek többségének (a társadalomnak) konkrét jóléti attitűdöt tulajdonít. Mindez persze csak hipotézis. A valóság inkább az, hogy az emberek többségének sokkal inkább a társadalomban elfoglalt helyzetükről és a gazdaság állapotáról vannak tapasztalatai (Pinker, 1970). A tapasztalatok lehetnek kedvezőek vagy kedvezőtlenek. A jóléthez való viszony, a jóléti attitűd, a jó vagy rossz tapasztalatokhoz kötődik és nem a priori adott. Titmuss több munkájában felhívja a figyelmet arra, hogy a szociálpolitikának figyelnie kell a társadalmi változásokra (Sinfield, 2014). Másrésztől maguk a jóléti politikák is elő tudnak idézni változást az emberek jóléti attitűdjében éppúgy, mint a társadalmi, gazdasági változások. A jólét világában végbemenő változások, pl. az állami szerepvállalás csökkenése, a szükségletek piaci alapú kielégítésének növekedése, nem elhanyagolható következményekkel járnak a társadalmi prioritások terén, döntően befolyásolva a jólét alakulását. Ugyanakkor minden jóléti politikának fel kell mutatnia és/vagy ki kell építenie legitimációs bázisát. A társadalom szociológiai állapota a felelős társadalom – és szociálpolitikai beavatkozás alapja. A rendszerváltozás utáni magyar társadalom alapvetően megváltozott újratermelési viszonyait a 2017-ben napvilágot látott magyar kutatássorozatból ismerhetjük.¹⁷ A kutatás összefoglaló tanúságainak egyike, hogy a redistribúció integrációs mechanizmusa nagyságának, kiterjedtségének és működés módjának újraértelmezése szükségesszerű a társadalmi változások, az

¹⁷Az „Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban” című kutatás az MTA TK Szociológiai Intézet által készített, több éves kutatássorozat, melyben közel harminc kutató vett részt, kutatásvezető Kovách Imre.

egyenlőtlenségek és az azokat kiváltó okok megértése szempontjából. Kovách Imrét idézve: „A magyar lakosság politikai viselkedését, cselekvéseit és értékorientációit valójában nem igazán lehet megérteni az egyének réteghelyzetéből vagy strukturális pozíciójából kiindulva. Nem a társadalom szerkezete és állapota határozza meg a politikát, hanem sokkal inkább a politika integrálja a társadalmat” (Kovách, 2017:13).

Irodalomjegyzék

BERECZKEI, T. (1992): A génektől a kultúráig. Cserépfalvi Kiadó.

BRIGGS, A. (1991): A jóléti állam történeti perspektívában. In: LÉVAI K. (szerk.): A jóléti állam. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszék és T-Twins Kiadó. 223-238.

BROESE VAN GROENOU, M.I.,- DE BOER, A. (2016): Providing informal care in a changing society. *Eur J Ageing* 13, 271–279 <https://doi.org/10.1007/s10433-016-0370-7>
Letöltve: 2024. 01.10.

CSABA I.- TÓTH I. Gy. (1999): A jóléti állam politikai gazdaságtana. In: CSABA I.-TÓTH I. Gy. (szerk.): A jóléti állam politikai gazdaságtana. Budapest, Osiris Kiadó. 7-37.

FERGE ZS. (2000): Elszabaduló egyenlőtlenségek. A Szociális Szakképzés Könyvtára. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest

GLENNERSTER, H. (1991): Ár ellen: a szociálpolitika kilátásai. In: LÉVAI K. (szerk.): A jóléti állam. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszék és T-Twins Kiadó. 98-115.

KOVÁCH I. (2017): Fogalmak és megközelítések. In: Kovách I. (szerk.): Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet. Belvedere Meridionale Kiadó. 7-19.

KOZMA J. (2007): A szociális munka professzionalizációja a jóléti államokban. *Kapocs*, VI. 2. 2-37. https://epa.oszk.hu/02900/02943/00029/pdf/EPA02943_kapocs_2007_2_01.pdf
Letöltve: 2024. 11. 25.

LOHMANN, H – ZAGEL, H. (2017): Összehasonlító családpolitika. *Esély*, 5 3-30. https://www.esely.org/kiadvanyok/2017_5/ATT00470.pdf Letöltve: 2023. 05.07.

MILL, J. S. (1994): A szabadságról. Politikai filozófia. Osiris, Budapest

OFFER, J. (1984): Informal Welfare, Social Work and the Sociology of Welfare. *The British Journal of Social Work*, 14(6), 545–555. <http://www.jstor.org/stable/23704029> Letöltve 2024. 08.01.

OFFER, J. (ed.), (1994): Introduction. Herbert Spencer: Political Writings, Cambridge: Cambridge University Press <https://www.cambridge.org/hu/universitypress/subjects/politics-international-relations/texts-political-thought/spencer-political-writings?format=PB&isbn=9780521437400> Letöltve: 2024. 10. 07.

OFFER, J. (1999). Spencer's Future of Welfare: A Vision Eclipsed. *The Sociological Review*, 47(1), 136-162. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.00166> Letöltve: 2024. 10. 07.

PÁL E. (2004): Talcott Parsons: rendszerelmélet és organicizmus. In: NÉMEDI D. - SZABARI V. (szerk.): KÖTŐ-JELEK 2003. ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola Évkönyve. 96-118. <https://www.tarsadalomkutatas.hu/site/kkk.php?TPUBL-A-785/kotojelek2003/TPUBL-A-785.pdf> Letöltve: 2024. 10. 07.

PETERSEN, K. – Jørn Henrik Petersen, J. H. (2015): Fogalmi zűrzavar és különböző változatok: Hogyan keletkezett és mit jelentett 1840 és 1940 között Németországban, illetve Nagy-Britanniában a „jóléti állam” fogalma. *Esély*, 2. 42-66.

PINKER, R. (1970): Stigma and Social Welfare. *Social Work (1939-1970)*, 27(4), 13–17. <http://www.jstor.org/stable/43761124> Letöltve: 2024. 10. 3.

PINKER, R. (1991): Ki az atya? In: LÉVAI K. (szerk.): A jóléti állam. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszék és T-Twins Kiadó. 15-49.

POLÁNYI K (1976): Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Gondolat, Budapest.

SAÁD J. (2001): A magyar szociológia centenáriuma. *Szociológiai Szemle*, 3. 3-18. https://real-j.mtak.hu/17687/3/Szociologiai_Szemle_2001_3.pdf Letöltve: 2024. 10. 07.

SINFIELD, A. (2014): Miért időszerű ma is Titmuss? *Esély*, 1. 3-17. https://www.esely.org/kiadvanyok/2014_1/sinfield.pdf Letöltve: 2024. 10. 07.

SPENCER, H. (1896-97): *The Principles of Ethics. In Two Volumes* New York: D. Appleton and Company, Retrieved 2024. 10. 01. from the World Wide Web: <http://davidmhart.com/liberty/EnglishClassicalLiberals/Spencer/1897-PrinciplesEthics/index.html> Letöltve: 2023. 12.16.

SZIRBIK, G. (2006): A szociológia biológiai problémái. *Acta Sana*, 1(1), 52-61.

TRIANAFILLOU, J et al (2010): Informal care in the long-term care system. European Overview paper. Athens/Vienna <http://interlinks.euro.centre.org> Letöltve: 2024. 10. 07.

TRIVERS, R.L.(1999): A reciprok altruizmus evolúciója In: KULCSÁR Zs.(szerk.): Morális fejlődés, empátia és altruizmus. Szöveggyűjtemény. 245-272.